

Лариса НАЛИВАЙКО

помічник ректора

Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

з гендерних питань,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

ІНСТИТУЦІЙНІ (ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ) ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ДИТИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна в Україні стала серйозним викликом для реалізації та захисту прав дитини, однак держава разом з міжнародною спільнотою докладає значних зусиль для забезпечення цих прав навіть у надзвичайних умовах.

Гарантії прав і свобод дитини в умовах війни є одним із пріоритетних напрямів державної та міжнародної політики, спрямованої на захист найвразливіших категорій населення. Під час збройного конфлікту діти піддаються підвищеному ризику порушення своїх прав, зокрема, на життя, безпеку, освіту, медичну допомогу тощо.

Права і свободи людини і громадянина тільки тоді є непорушними, реальними та захищеними, коли спираються на чіткі, ефективні і стабільні нормативно-правові та організаційно-правові гарантії. Гарантування прав і свобод людини і громадянина, а також різних категорій осіб є темою, яка ніколи не втрачає актуальності. Що стосується гарантування прав дітей, то це, з огляду на особливу вразливість, загалом складне завдання.

Повномасштабне вторгнення Росії спричинило безпрецедентне масове порушення прав і свобод українських дітей та створило умови, за яких складно і подекуди неможливо реально їх гарантувати. Систематично порушуються майже всі права у всіх сферах життя дитини.

В юридичній науці навряд чи існує інша категорія, яка настільки б часто застосовувалась і мала б, разом із тим, настільки широку семантичну форму, до якої входить найрізноманітніший зміст. Ця категорія – гарантії [1, с. 161; 2, с. 7]. Гарантії прав і свобод людини представляють собою окремий напрям правничих досліджень, однак гарантування прав дітей в умовах війни ще тільки має бути розкрито в комплексних наукових працях.

Поряд з визнанням та дотриманням, чинником реального забезпечення прав і свобод виступає гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають всім елементам правового статусу реального змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення прав і свобод, їх охорона від протиправних посягань і захист від незаконних порушень [3, с. 31]. Традиційно гарантії прав і свобод людини і громадянина поділяють на загальносоціальні (загальні) та юридичні

(спеціальні).

П. Рабінович відносить до загальносоціальних: економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність із застосування цих норм і правозастосовні акти відповідних органів влади [4, с. 7-8]. Принагідно зазначимо, що вплив і значення загальних гарантій є вагомим, оскільки без належних умов в суспільстві спеціальні гарантії не отримають достатньої реалізації.

Систему конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина складають дві основні групи: нормативно-правові гарантії та організаційно-правові (інституційні) гарантії. Блок нормативно-правових гарантій складають такі елементи, як норма-принципи, обов'язки, юридична та процесуальна відповідальність та ін. [5, с. 390]. Інституційні гарантії визначають як закріплену Конституцією, законами й іншими нормативно-правовими актами систему загальнодержавних, центральних та місцевих органів і посадових осіб, органів, посадових осіб місцевого самоврядування, громадських об'єднань, які уповноважені на створення сприятливих умов, вдаватися до ефективних засобів і заходів щодо забезпечення реалізації конституційних політичних прав та свобод людини й громадянина. Інституційні гарантії забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина розглядають як динамічні обов'язки держави, її органів і посадових осіб постійно створювати сприятливі умови та надавати ефективні засоби їх реалізації [6, с. 40]. Зазначена система гарантій актуальна і в контексті систематизації гарантій прав і свобод дітей, в тому числі в умовах війни.

Гарантії прав і свобод дітей пропонується розуміти як складову механізму забезпечення прав і свобод дітей, що представляє собою систему загальних та спеціальних умов і засобів, які уможливають забезпечення та реалізацію таких прав і свобод, в тому числі в умовах воєнного стану.

Обставини воєнного стану є такими, що саме від активної та цілеспрямованої роботи інституційної системи залежить забезпечення, захист та гарантування прав і свобод дитини. Тож актуальним є розкриття саме організаційно-правових (інституційних) гарантій прав і свобод дитини в умовах війни.

Держава зобов'язана створювати ефективні гарантії реалізації прав дітей в умовах воєнного стану, здійснювати соціальні функції, особливо в галузі охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, має розробити ефективний механізм захисту прав дітей, що постраждали внаслідок війни. Припинення війни в Україні, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності, притягнення РФ як суб'єкта міжнародного права до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності тощо – це важлива основа для відновлення порушених прав дитини і недопущення нових порушень [7, с. 100]. Низка державних та недержавних суб'єктів

залучена до реалізації завдань щодо захисту дитинства в умовах війни. Не кожен з них здійснює правозахисну чи правоохоронну діяльність, але всі вони впливають на гарантування інтересів дітей.

Державні органи, які здійснюють захист дітей під час збройних конфліктів, представлені в усіх гілках влади. Зокрема, законодавча влада – це Верховна Рада України, до компетенції якої належить закріплення основ охорони дитинства. Виконавча влада представлена цілою системою органів виконавчої влади, які наділені компетенцією у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів. Контрольно-наглядова система органів у сфері захисту дітей під час збройних конфліктів представлена Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та Радником-уповноваженим Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації [8, с. 77]. Не менш вагомою є роль органів місцевого самоврядування та місцевих військових адміністрацій, оскільки вони наближені до громад і безпосередньо працюють з проблемами конкретних дітей.

Забезпечення прав дітей в умовах воєнного стану потребує консолідації зусиль великої кількості організацій та установ, тим більше, що з'явилася значна кількість нових документів, які регулюють їх дії, як і дії батьків, інших родичів, піклувальників тощо в межах позасудових механізмів захисту прав дітей. На сьогодні Україна тісно співпрацює з Комітетом ООН із прав дитини – Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та представницьким органом Дитячого фонду ООН – Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), діяльність якої спрямована на вирішення проблем охорони здоров'я у світовому масштабі. Україна є також учасником Статуту ВООЗ з 3 квітня 1948 р. – Організації Об'єднаних Націй з питань науки, освіти і культури (ЮНЕСКО). Проводиться тісна співпраця з Європейським Судом з прав людини (ЄСПЛ) щодо розгляду фактів злочинів росії щодо українських дітей [9, с. 37]. Міжнародні організації та фонди виступають гарантами прав і свобод українських дітей в умовах війни, реалізуючи свою мету і завдання.

Водночас інституційне забезпечення і гарантування прав і свобод дітей в умовах війни ускладнене не тільки об'єктивними факторами, а й низкою проблем організаційного та правового характеру.

Наразі немає чіткої координації та узгодження дій між державними органами щодо статусу та підтримки дітей, які стали жертвами війни. Розходження у трактуванні термінів і співпраці створює незрозумілість в плануванні та наданні необхідної допомоги. Невідомо, скільки дітей потребує підтримки та які конкретні потреби мають бути враховані. Крім того, недостатнє фінансування соціальної сфери в цілому робить неможливим повноцінне вирішення проблем та забезпечення потреб дітей, які постраждали від війни [10, с. 25; 11, с. 128; 12, с. 80; 13, с. 37; 14, с. 46]. Безумовно, вирішення вказаних проблем потребує стратегічних рішень і політичного впливу.

Гарантії прав і свобод дітей пропонується розуміти як складову

механізму забезпечення прав і свобод дітей, що представляє собою систему загальних та спеціальних умов і засобів, які уможливають забезпечення та реалізацію таких прав і свобод, в тому числі в умовах воєнного стану. До системи гарантій прав і свобод дитини в умовах війни віднесені загальносоціальні та юридичні, що в свою чергу поділяються на нормативно-правові та організаційно-правові (інституційні). Останні представлені системою інституцій, що виконують функції із забезпечення прав і свобод та законних інтересів дітей в умовах війни.

До гарантів прав і свобод дітей в умовах війни слід віднести такі інституції, як:

- Верховна Рада України та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Президент України та Уповноважений Президента України з прав дитини, Радник-уповноважений Президента України з питань безбар'єрності;
- Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- суди;
- органи сектору безпеки та оборони;
- місцеві органи державної влади, державні установи та організації;
- органи місцевого самоврядування;
- адвокатура та система надання безоплатної правової допомоги;
- інституції громадянського суспільства;
- фізичні та юридичні особи приватного права.

Окрему групу представляють міжнародні інституції, організації, фонди, проекти, а також зарубіжні інституції, що долучаються до вирішення проблем забезпечення прав і свобод українських дітей в умовах війни.

Список використаних джерел

1. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель. Харків : Право, 2009. 600 с.
2. Наливайко Л. Р. Система організаційно-правових гарантій державного ладу України. *Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС*. 2009. № 1. С. 3-12.
3. Волинка К. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. 2000. № 11. С. 30-33.
4. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків : Право, 1997. 64 с.
5. Яцкевич І. Конституційно-правові основи юридичних гарантій реалізації права на працю в сучасних умовах. *Публічне право*. 2015. № 3(19). С. 388-395.
6. Bukach, V., Kaminska, N., & Medvid, L. (2021). Institutional Guarantees of Constitutional Political Rights and Freedoms of Person and Citizen in Ukraine. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 11(1), 39-46.
7. Ярмол Л., Карпюк А. Порушення прав дитини в умовах війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. № 4(36). С. 96-105.
8. Чепкова К. Органи державної влади як суб'єкти правовідносин у сфері захисту

дітей під час збройних конфліктів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 3(51). С. 75-80.

9. Костишин Е. І., Шевців Ю.О. Інституційно-правовий механізм захисту дітей в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне управління та соціальна робота*. 2023. № 1. С. 29-36.

10. Наливайко Л. Р., Грицай І. О., Оганісян Ц. В. Захист прав дітей в умовах воєнного стану: зб. норм.-прав. актів. Дніпро : ДДУВС, 2025. 460 с.

11. Nalyvaiko, L. R. (2024). International and national legal protection of the rights of children affected by war. *Modern innovative strategies in education and science: collective monograph*. California, USA : «GS Publishing Services», 122-134.

12. Наливайко Л. Р. Правовий статус дитини, яка постраждала від війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 77-81.

13. Оганісян Ц. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного конфлікту: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. Спец. вип. № 2(127). С. 35-39.

14. Оганісян Ц. Правові стандарти у сфері захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3(124). С. 44-51.

Тетяна ПОНОМАРЬОВА

завідувач Науково-дослідної
лабораторії з проблем запобігання
кримінальним правопорушенням
Донецького державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
старший дослідник

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Забезпечення прав дітей є пріоритетним завданням будь-якої демократичної та правової держави, визначеним у низці міжнародних та європейських правових документів. Водночас окремі чинники та фактори, які формуються під час розвитку держави можуть знижувати якість та ефективність його виконання, що зумовлено, зокрема, переорієнтуванням законодавця на забезпечення більш нагальних та актуальних потреб. Одними із таких факторів та чинників є військово-політичні, які виникли та зазнали негативної тенденції в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану. Необхідно відзначити, що вказане також стосується кримінально-правового захисту малолітніх та неповнолітніх осіб. Ювенальне кримінальне законодавство на сьогодні є статичним. Вказане зумовлено тим, що з моменту прийняття у 2001 році чинного кримінального законодавства норми